

ПРОЧЕТЕНО ОТ НАС

снимка: Кристиан Янев

оформление: Мария Русева

ЯНА СИВИЛОВА. АРХЕОЛОГИЯ НА ФРАЗАТА

РЕЦЕНЗИЯ¹

Анастасия Петрова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ (България)

YANA SIVILOVA. ARCHAEOLOGY OF THE PHRASE

Anastasiya Petrova

University of Veliko Turnovo St Cyril and St. Methodius (Bulgaria)

ORCID ID: 0000-0001-9571-3609

E-mail: anastasia.petrova@ts.uni-vt.bg

Монографията „Археология на фразата“ е интердисциплинарно изследване с ясно определени цели и задачи, дълбочина и оригиналност на изводите. Нейната авторка, Яна Сивилова, е изследовател с лингвистичен усет и собствен творчески почерк, постигнати след задълбочена работа в областта на общото езикознание, стилистиката, социолингвистика, фразеологията, фолклора и детската реч.

Трудът е умело конструирано изследване върху произхода и употребата на български фраземи, широко познати и с жива употреба в различен тип текстове. Създаденото с богато въображение изложение е построено като оригинално „картографиране“ на фраземите от различни перспективи.

Първата глава „Измерения на фразата“ осъществява плавно въвеждане в проблематиката на изследването чрез очертаване на същността на цял континуум единици от свободни словосъчетания до идиоми. Задълбоченото познаване на дискусиата около природата на фразеологията и нейния обхват позволява в достъпен и забавен вид фраземата да бъде отчетливо разграничена от думата, изречението, пословицата и поговорката. По този начин е аргументирано по-широкото виждане за границите на събрания езиков корпус, който включва освен същински фразеологизми още и пословици, поговорки, клишета, глаголни парафрази и други типове колокации. Вниманието в тази глава привлича новият паремийен жанр, *лафът*, определен като форма

---

¹ Sivilova, Yana. Arheologiya na frazata. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2022. [Сивилова, Яна. Археология на фразата. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2022.]

на „смехотворно заредено остроумие“, „средоточие на артистизма в ежедневната комуникация“, превзела уличния жаргон. Описанието на тези „прилепчиви фрази“ в съвременната реч откроява тяхната ситуационна съотнесеност и силен експресивен заряд, аморфна семантика и подчертана зависимост от езиковата мода.

„Историческа карта на фразата“ е посветена на трудностите пред етимологичните търсения на произхода на фраземите и необходимостта от преодоляване на виждането за фразеологията като фрагмент на езика, лишен от системност. Възможна ли е убедителна етимология на подобни петрифицирани във времето фрази или това е просто игра на въображението – основният въпрос, около който е построена тази част от книгата. След представяне на предимствата и грешките в различните подходи, чрез последователно и логично изградено размишление върху етимологията на изрази с интересна вътрешна форма (като *от пиле мляко, трепери ми мартинката, дума не обелвам, карай през просото, влиза ми муха в главата, плюли си в устата, нося вода в решето, наливам масло в огъня* и др.) се доказва по категоричен начин силата на комплексния подход в търсене на произхода на фразите. Анализът на конкретния емпиричен материал се опитва да отговори на въпроса каква част от активните и днес фразеологизми се предават чрез гномологиите и средновековната българска литература и каква част са заети през епохата на Възраждането или по-късно от други европейски езици. Извършен е внимателен преглед на средновековни и възрожденски български текстове, с привличане на различни по време преводи на Библията и много паралели от други славянски и неславянски езици. Времето на проникване в българския език на единиците, свързани с митологични мотиви или с творчеството на антични философи, е проследено с привличане на текста на „*Рибния буквар*“ (за който са използвани новогръцки източници), „*Поучителни речи на старите философи*“ (в превод от френски) и „*Езопови басни*“ (в превод от старогръцки) и др. Криволичейки умело от източник на източник, мисълта отвежда Сивилова до дълбоките корени на някои български фраземи, достигащи до традициите в Месопотамия, Египет, Вавилон, както и до формулиране на нови предположения за съдбата на някои устойчиви фрази. „Пътуването“ на единиците в пространството и времето е отразено с отчитане на формалните и семантичните изменения и с реконструиране на архаичните представи в основата им, заличени вече в съвременната памет.

„Географска карта на фразата“ ни среща с интересен и донякъде изненадващ с мащабите си езиков феномен – многобройни заимствания от език в език на фраземи, иначе смятани за национално-самобитни езикови средства. Проучени и представени по

достъпен и интересен начин са процесите на усвояване в българския език на единици от съседни (турски, гръцки, румънски) и други европейски езици (руски, френски, немски и английски). Висока стойност на монографията придава анализирането на редица възрожденски преводни текстове („Тарас Булба“ на Гогол, в превод на Н. Бончев, част от романа на Фенелон „Приключенията на Телемах“, в превод от Н. Михайловски, „Чичо Томовата колиба“ на Хариет Бичър Стоу, в превод на Д. Мутев, „Хромия дявол“ на Лъосаж, в превод на А. Шопов, повестта на А. Ф. Велтман „Райна, кралица на българската“, в превод на Е. Мутева и др.). Към езиковия материал е приложен комплексен подход, съответстващ на съвременното виждане за синергетичното взаимодействие на езика с културата на дадената общност. Осъществено е съпоставително разглеждане на фрази от оригиналните и преводните варианти на текстове, популярни през Възраждането. Обективността на изводите се постига чрез допълнително съпоставяне с изрази в български творби от същия период („Криворазбраната цивилизация“, „Иванко, убиецът на Асеня“, „Изгубена Станка“, „Михал Мишкоед“) и отчитане на езиковите пристрастия на епохата, влияние на други езици върху авторите на творбите и знанието за специфични културни реалии в езика източник. Анализът отвежда до сериозни изводи, но провокира и много въпроси в областта на общата теория на езиците, стилистиката, лингвокултурологията, социолингвистиката, прагматиката – какво е обяснението на тенденцията за широко заемане на фрази с различна степен на устойчивост от език в език; защо калкирането е така широко разпространена езикова практика; защо фразеологията е така пропусклива и неустойчива езикова система; дали наблюдаваните явления са плод на езикова мода, на стремеж да се идентифицираш с друга културна общност с приписан по-голям престиж, или на вечния стремеж на човешкия ум да намери различна, ярка, жива и въздействаща езикова форма, в която да облече мисълта. Проявен е тънък усет към спецификата в употребата на фраземи в преводните възрожденски текстове на мястото на абстрактни съдържания в оригинала. Използването на образни единици, основани на конвенционални метафори и метонимии, на мястото на по-стегнатия език на чуждите произведения е неосъзнат стилистичен ефект, който внася в преводите допълнителни акценти, понякога „разводняващи“ изложението. В книгата това се тълкува като доказателство за липса на достатъчна стилова диференциация във възрожденския език, където опозициите са не по оста високо – ниско, а с акцент върху свое – чуждо. И това поражда предположението, свързано с причините калкирането да е толкова популярна практика през Възраждането – заети от друга, различна култура, фраземите леко се

адаптират в нови контексти и стават част от езиковия свят на другата общност. Роля за това има тяхната образност и допълнителните асоциации, които държат будно въображението и го тласкат към нови връзки с други образи и различни интерпретации. Съпоставително разглеждане на подобни единици би показало любопитни различия в когнитивно-семантичен план, произтичащи от различните културни „гласъци“ върху тяхната семантика. Може да се предположи, че в резултат от това вътрешната форма на израза ще промени йерархията на смислите, обединени в нейната „слоеста“ структура.

Важно е да се отбележи, че посоката и крайната цел на изследването на Сивилова са в хармония със заявените и от други изследователи проекти за откриване и систематизиране на богатия пласт международна фразеология в различните езици на Европа. Тук ще посочим само мащабния проект на Е. Пириайнен за събиране на широко разпространени идиоми в европейските езици и откъд (Piirainen 2005).

Особен интерес буди главата „Жанрова карта на фразата“, разработена с убеждението, че жанрът е не само образец при построяване на текста, но и познавателна и аксиологична категория, намираща се в основата на организацията на човешкото общуване. Разгледани са особеностите на битовия диалог с неговото разнообразие, породено в съответствие с темата, ситуацията и участниците във всеки комуникативен процес. Убедително е доказана функцията на готовите фрази да облекчават усилията при кодиране и декодиране на съдържанието, да манипулират вниманието на събеседника и да изразяват емоционална оценка в текста. Прозорливо е изтъкната ролята на формулите да сигнализират за свързаност с определен културен модел и принадлежност към определена общност. На много места се предлага оригинално тълкуване на ролята на фраземите в конкретен вид текстове (напр. в трансформираната по особен начин формулна същност на прогнозата за времето от Емил Чолаков; вторичната функция на фраземите в меките и в твърдите новини като проява на общоевропейска тенденция; пораждането чрез употреба на фраземи на интересни авторски метафори в поезията, използването на нови равнища на смисъла чрез „напрежение“ между контекстуалното значение и интертекстуалната значимост; използването на фраземите във фатическия диалог като втора оценка (по-категорична и емоционално задълбочена) за изразяване на разбиране, съпричастие и солидарност. В подобни случаи фраземите, като микротекст в големия текст, придават особена образност, провокираща в съзнанието различни асоциативни връзки, представи, образи, свързани с прякото и вторичното значение на фразата.

Монографията, както и цялото научно творчество на Сивилова, я определят като опитен етимолог и познавач на същността на образните средства на езика. „Археология на фразата“ разкрива дълбоката същност на фразеологията като отворена и динамична цялост, подвластна на действието на много външни и вътрешни фактори и в същото време – самоорганизираща и саморегулираща се система. Очертана е ясно нейната специфика на област, „попиваща“ черти от националния менталитет, но и заредена с редица универсални особености и мотиви. Възникналите по еволюционен път иновации прецизно са разкрити като резултат от сложни процеси с нелинеен характер, особени „режими на обостряне и изпъкване на повече от едно устойчиво състояние“ (Алефиренко 2008: 2-3). От този аспект фразеологизмът, знак с многопластова семантика, с основание се дефинира като единица с дискурсивно-когнитивна синергетика и зависимост от свързаните с нея социокултурни стереотипи и конотации.

Трудът на Сивилова надхвърля рамката на традиционното представяне на фразеологизмите като устойчиви, петрифицирани единици. Той позволява да усетим многократно тяхната динамика и подвижност. Експресивна и позната на общността, фраземата често се пародира, допълва и преработва подобно на всички фолклорни произведения. Така фразеологията добива вида на отворена и относително завършена система, в която се пазят задълго следи от древни култури, а редом с тях се натъкваме на актуални и находчиви, но твърде нетрайни речеви формули, които лесно излизат от употреба и бързо се забравят.

По особен начин „Археология на фразата“ подтиква към размисъл и за нашето време, белязано от неустойчиви и ограничени контакти между поколенията, които водят до тревожни промени: образни и културно специфични единици като фраземите вече са с редуцирана употреба или са пред забравата; книжната фразеология в художествените текстове и сериозната преса става трудно разбираема за новите поколения и се измества от по-кратки информационни жанрове (интернет постове, новинарски сайтове и др.); широкият масов билингвизъм сред младите хора, формиран на основата на филмови субтитри, компютърни игри, забавни предавания, блогове и др. провокира силни интерферентни процеси; в използваните от медиите средства (експресивни заглавия, реклами и др.) често се наблюдава липса на съзнателни усилия за откриване на подходящ еквивалент на чуждата фраза, който успешно да се вгради в българския контекст и т.н.

Имаме пред себе си книга, която спечелва и задържа докрай вниманието на своя читател, защото далеч надхвърля очакванията за изследване върху произхода на фразите и тяхната употреба. Тя е по-скоро опит за отваряне на дискусия в една вълнуваща

изследователска област, а не желание да се наложи авторовата перспектива към изследвания обект. Високият академизъм на текста се допълва с яснота и точност на изказа, което позволява до нея да се докосне широка аудитория читатели. Книгата умело провокира, интригува, доставя удоволствие чрез уловената игра на думи и вдъхновява за нови търсения в полето на етимологията.

Библиография

- Alefirenko 2008*: Alefirenko, N.F. Frazeologiya v svete sovremennayh lingvisticheskikh paradigm. Moskva: ELPIS, 2008. [*Алефиренко 2008*: Алефиренко, Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. Москва: ЭЛПИС, 2008.]
- Piirainen 2005*: Piirainen, E. Europeanism, internationalism or something else? Proposal for a cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms in Europe and beyond. – *Hermes, Journal of Linguistics*, 35/2005, 45–75.